

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ KƏMİYYƏT KATEQORİYASININ LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. Müqayisəli dilçiliyin əsas məqsədi və vəzifəsi çox yayılmış dillərdə, müxtəlif millətlərin ayrı-ayrı dillərində ümumbəşəri dilin bəzi hissələrinin işlədilməsini müşahidə və müqayisə etməkdən ibarət olmalıdır. Qrammatik formalar müxtəlif dillərdə müxtəlif şəkildə təzahür edir. Belə olan halda bu formalara xas olan xüsusi keyfiyyətləri ayrı-ayrı dillərdə olan fərqli qrammatik formalarla müqayisə etmək olar. Dilçilikdə dilin inkişaf tarixinə və müasir vəziyyətinə dair yazılmış əsərlərə nəzər saldıqda açıq şəkildə görürük ki, kəmiyyət kateqoriyası morfoloji xüsusiyyətlərinə görə digər kateqoriyalardan fərqlənir, yəni bu kateqoriyada təklik və cəmlilik, topluluq və qeyri-müəyyənlik çoxluq kimi anlayışlar vardır. Ümumiyyətlə, dildə kəmiyyət kateqoriyası çox müəkkəb bir kateqoriyadır. Kəmiyyət kateqoriyası yalnız isimlərə aid deyil, eyni zamanda digər nitq hissələrinə də (sifət, say, əvəzlik, feil) aiddir.

Avropa dillərində, türk dillərində və o cümlədən Azərbaycan dilində də nitq hissələrinə aid iki kəmiyyət mövcuddur: tək və cəm.

Mənasına görə təklik yalnız əşya, şəxs, hərəkət və s.-nin vahid, tək olmasını bildirir. Cəmlilik isə göstərilənlərin cəm halda olduğunu, topluluğunu, çox olmasını (çoxluğunu) bildirir, əksəriyyəti isə *-lar*, *-lər* şəkilçisi ilə və ya müxtəlif dillərdə bu şəkilçinin ekvivalent forması ilə düzəlir.

Cəmliyin formalarından biri də topluluqdur. Topluluq dünyanın əksər dillərində yayılmışdır və bu dillərdə sözlər adlıq halında heç bir şəkilçi qəbul etmədən cəmlilik bildirir. Bəzən toplu isimlərdə cəm şəkilçisi qəbul etmiş isimlər bir-birilə qarışdırılır. Diqqət etmək lazımdır ki, ismin mənacə topluluq bildirməsi ilə onun kəmiyyət göstəricisi qəbul edərək cəmlilik bildirməsi eyni deyil.

Birincinin əsasında sözün leksik-semantik mənası durur, yəni formaca təkdə olur, onun tərkibində heç bir kəmiyyət göstəricisi iştirak etmir, ikincidə isə qrammatik proses gedir, yəni şəkilçi vasitəsilə formalaşır.

Topluluq mənasında olan söz bir neçə şəxsin, əşyanın və s.-nin toplu halda olmasını bildirir. Lakin topluluq cəmlilik anlayışını bildirsə də onlar bölünür və bütöv halda olur. Cəmlilik isə hissələrə bölünür. Məsələn **forest** (*məşə*) dedikdə orada bitən bütün ağacı, **army** (*ordu*) dedikdə orada olan bütün heyət nəzərdə tutulur və s. Digər dillərdə olduğu kimi müasir Azərbaycan və ingilis dillərində də topluluq bildirən sözlər geniş yayılmışdır.

A.Aslanov "Müasir Azərbaycan dilində inkarlıq və kəmiyyət kateqoriyası" adlı əsərində kəmiyyət kateqoriyası haqqında fikrini belə izah edir: "Topluluq anlayışı əşyanın və ya hadisənin qruplaşması əsasında yaranır, lakin bu qruplaşma analiz əsasında deyil, sintez əsasında meydana çıxır" (1, s. 125). Müasir ingilis dilində ümumi isimlərin çoxu tək bir sözdən ibarət olub ayrı-ayrı varlığın adını bildirdiyi halda, bir qismi də cəmlilik şəkilçisi qəbul etmədən tək bir sözə varlığın topluluğunu-çoxluğunu bildirir. Belə isimlərə misal olaraq **family**, **crowd**, **crew**, **company**, **audience**, **jury**, **team**, **herd**, **troop** və s. sözlərini göstərmək olar. Bu qəbildən olan isimlərə **kollektiv isimlər** və ya **toplu isimlər** deyilir.

A.Axundov "İngilis və Azərbaycan dillərində kəmiyyət kateqoriyası" adlı əsərində yazır: "Topluluq bildirən adlar şəkilcə başqa ümumi adlardan fərqlənmədiyi kimi, morfoloji əlamət qəbul etdiyi zaman da onlardan fərqlənir. Mücərrəd isimlərdən fərqli olaraq kollektiv isimlər həm təkdə, həm də cəmdə işləyə bilər. Onlar da cəmlilik şəkilçisi qəbul edib, məsələn: **family** - **families** (*ailə-ailələr*), **company** - **companies** (*təşkilat-təşkilatlar*), **team** - **teams** və s.şəklində işləyə bilər. Cəmlənmiş toplu bildirən isimlərdə topluluq məzmunu sözün kökündə özünü saxlayır və s. (-es), yəni (-lar -lər) cəmlilik şəkilçisi bu məzmunun qeyri-müəyyən miqdarının artmasını bildirir" (2, s. 115). Bu hal ilk baxışdan olan, yəni kollektiv (toplu) isimləri konkret isimlərlə yaxınlaşdırır, lakin toplu isimlərin təklik və ya cəmlilik ifadə etməsi başqa bir cəhətlə də əlaqədardır: danışan, kollektiv bildirən hər hansı bir ismin ifadə etdiyi məfhumu bütövlükdə götürürsə, həmin isim tək mənada işlənir. Danışan bu kollektivə aid olan üzvlərin hər birini ayrılıqda nəzərdə tutursa bu halda isim formaca tək olsa da cəmlilik bildirir. Məsələn, əgər hər hansı bir ailənin haqqında ümumiyyətlə danışılırsa, o, bir kollektiv kimi götürülürsə, **family** sözü tək formada hesab olunur. Buna görə də, ondan sonra gələn feil təkdə olur, məsələn:

My friend's family is large.

Dostumun ailəsi böyükdür.

Həmin ailənin hər bir üzvü ayn-aynılıqda götürülürsə, fəmiy sözü tək formada işlənməsinə baxmayaraq cəmlilik bildirir. Buna görə də ondan sonra fə cəmdə işlənir, məsələn:

My friend's family are early risers.

Dostumun ailəsi erkən qalır.

My family are diligent.

Mənim ailəm çalışqandır.

Bundan başqa, ifadə etdikləri məfhum bütövlükdə bir vahid kimi götürüldükdə təklik, bu kollektivə aid olan üzvlər ayrı-ayrılıqda nəzərdə tutularsa cəmlilik ifadə edən digər toplu isimlərə *congress*, *organization*, *government*, *team*, *jury*, *group*, *army*, *committee*, *club*, *class*, *crowd*, *public*, *audience*, *firm*, *staff*, *cast*, *minority*, *majority*, *vacation*, *association*,

college, community, company, crew, department, electorate, enemy, generation, opposition, school, university; müəyyən təşkilat adları, məsələn: The Bank of England, The BBC, IBM, Sony, The United Nations və s. aiddir.

Belə hallarda isimlərin tək və ya cəm bildirməsi onları öz morfoloji forması ilə deyil, özlərindən sonra işlənən feillə müəyyən edilir, məsələn:

The jury is ready with its verdict.

Münsiflər heyəti öz hökmü ilə hazırdır.

The jury have accepted the decision.

Münsiflər heyəti qərar qəbul edib.

A.Axundov bu haqda öz fikrini belə izah edir: “Müasir ingilis dilində mövcud olan police (polis), cattle (mal-qara, sürü, naxır), poultry (ev quşları), gentry (zadəgan) sözləri topluluq bildirən isimlər adlanır. Bu isimlər heç vaxt cəm şəkilçisi qəbul etmir, lakin həmişə cəmlik bildirir. Cəmlik bu qəbildən olan isimlərin nominativ mənasına daxildir. Buna görə də həmin isimlərdən hər hansı biri cümlədə mübtəda rolunda çıxış etdikdə, ondan sonra feil hökmən cəmdə işlədilir” (3, s. 220-227) məsələn:

The police were looking for the robber- Polis oğrunu axtarırdı.

The cattle were grazing in the meadow.

Mal-qara cəmənlərdə otlayır.

The poultry are in theyard.

Quşlar həyətdədir.

Çoxluq bildirən money (pul), youth linen (kətan), fotiage

machinery (aparat, qurğu) və s. isimləri bir qayda olaraq həmişə tək formada işlədilir və özlərindən sonra feili təkdə tələb edir, məsələn:

Money makes money. (proverb)

Pul pulu gətirir. (atalar sözü)

Youth is everything in the world.

Gənlik dünyadakı hər şeydir.

machinery is required for this plant.

Zavoda müasir qurğular tələb olunur.

Müasir ingilis dilində işlənən people sözü adamlar, camaat mənasında işlənərkən tək formada həmişə cəmlik, xalq mənasında işlənərkən isə ifadə etdiyi kəmiyyətdən asılı olaraq həm tək, həm də cəmlik bildirir, məsələn:

The weather was warm and the people were sitting at their doors.

Hava isti olduğuna görə adamlar qapılartının ağzında oturmuşdular.

The Azerbaijani are a turkic people. Long live the friendship of all the peoples.

Azərbaycan türkdilli xalqdır. Yaşasın xalqlar dostluğu.

Cəmlik ifadə edən toplu isimlərdən sonra cəm feil işlənir və qrup **they** və **who** əvəzlilikləri ilə ifadə edilir, məsələn:

Her family are very kind. They do all they can for her.

Onun ailəsi çox mərhəmətlidir. Onlar onun üçün bacardıqları hər şeyi edirlər.

I don't know any other family who would do so much.

Ailənin malik olduğu gücə heç bir başqa qüvvə malik deyil.

Rus dilçiləri Kaqmoviç V.S. və Roqovskaya V.İ. öz fikirlərini belə izah edirlər: “Təklilik ifadə edən toplu isimlər tək feil və əvəzliliklə işlənir. Əgər bu sözlərin qarşısında **a(an), each, every, this və ya that** işlənersə adətən onlar cəm feillərlə işlənmirlər, məsələn:

Almost every family in the country owns a television.

Demək olar ki, ölkədə hər ailənin televiziyası var.

A team which is full of enthusiasm is more likely to win.

Yaxşı ruhlandırılmış komandanın qazanmaq ehtimalı daha çoxdur.

İngilis dilinin amerikan variantında təklilik ifadə edən toplu isimlərdən sonra həm tək, həm də cəm feil işlədilir” (4, c. 66-73). Məsələn:

The jury has/have returned a verdict of guilty.

Hakim günahkarın hökmünü qaytardı.

The team is/are not playing very well this season.

Komanda bu mövsümdə çox da yaxşı oynamadı.

k işləndikdə həmişə xəbər təkdə, cəm isimlə işləndikdə xəbər cəmdə işlənir, məsələn:

The majority believes that we are in no danger.

Əksəriyyət bizim təhlükəsiz olduğumuza inanır.

The majority of the students believe him to be innocent.

Tələbələrin çoxu onun günahsız olduğuna inanır.

sözünün qarşısında say olduqda cəmdə işlənir, məsələn:

Our summer vacation lasts 2 months.

Bizim yay tətlimiz iki ay davam edir.

We have 2 vacations a year.

İldə bizim iki tətlimiz olur.

Heyvanlar sürü,dəstə, insanlar isə qrup, izdiham və s. mənasım ifadə etdikdə tək isim kimi işlənir, məsələn:

The flock of birds is circling overhead.

Bir dəstə quş başımızın üzərində dövrə vurur.

The herd of cattle is breaking away.

Mal-qara sürüsü ayrılır.

A small crowd is lined up to see the guests arrive.

Qonaqların gəldiyini görən kiçik izdiham düzüldü.

A group of people who play, act, or work together is a team.

Birlikdə oynayan,fəaliyyət göstərən və işləyən insan qrupu komandadır.

Toplu isimlər vaxt, pul və məsafə bildirdikdə təkdə işlənir, məsələn: **Twenty five dollars is** too much to pay for the shirt.

İyirmi beş dollar bu köynəyə ödəmək üçün çox bahadır.

Fifty minutes isn't enough time to finish this test.

Əlli dəqiqə vaxt bu testi bitirməyə kifayət etmir.

Two miles is too much to run in one day.

Bir günə iki mil qaçmaq həddindən artıq çoxdur.

Three years is a long time to be without a job.

Uç il işsiz olmaq uzun müddətdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aslanov A. Müasir Azərbaycan dilində **inkarlıq** və kəmiyyət kateqoriyaları. Bakı, 1963, 125 s.

2. Axundov A.A. İngilis və Azərbaycan dillərində kəmiyyət kateqoriyası. Bakı: Maarif, səh: 115.

3. Axundov A.A. Dil və ədəbiyyat. 2 cildə. I cild. Bakı: Gənclik, 2003, 220-227 s.

4. B.S.Khaimovich., B.I.Rogovskaya A course in English Grammar. Moskva, 1967, стр: 66-73

Açar sözlər: isim, ismin kəmiyyət kateqoriyası, koilektiv və ya toplu isimlər, inkişf, İngilis dili

Ключевые слова: существительное, количественная категория существительного, собирательные или собирательные существительные, развитие, английский язык

Key words: the noun, the category of number of the noun, collective nouns, development, English language

Of the category of quantity in modern english lexical-semantic properties

Summary

The category of number exist in all languages. It carries philosophical maintenance and its circle of scope is very broad. There is no area of activity of the human life the authors use the category of number. The category of number have lexical and grammatical expressions in different languages system. The category of number is mainly formed in language the ways of lexical, morphological and syntactic. In general, the category of quantity in language is a very complex category. The quantity category applies not only to nouns, but also to other parts of speech (adjective, number, pronoun, verb). In European languages, Turkic languages, and including Azerbaijani, there are two quantities for parts of speech: singular and plural.

Категории количества в современном английском языке лексико-семантические свойства

Резюме

Категория числа существует во всех языках. Она несет в себе философское содержание, и круг ее применения очень широк. Не существует сферы деятельности человеческой жизни, авторы используют категорию числа. Категория числа есть лексическая и грамматическая! выражения в системе разных языков. Категория числа в основном формируется в языке способами лексическим, морфологическим и синтаксическим. Вообще категория количества в языке — очень сложная категория. Категория количества относится не только к существительным, но и к другим частям речи (прилагательному, числу, местоимению, глаголу) В европейских языках, тюркских языках, в том числе и в азербайджанском, имеются две величины частей речи: единственное и множественное число.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, b. m. Sevinc Bağirova